

УДК 141.33

Тетяна Купцова*(м. Дніпропетровськ)*

СТАНОВЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ГЕНДЕРНИХ МОДЕЛЕЙ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Розглянуто особливості формування провідних гендерних стереотипів у філософській культурі Київської Русі. Встановлено, що зростання значимості функціональних ролей жінки у приватній сфері призвело до того, що філософія перенесла проблему жінки у сферу моральних вимірів, з одного боку, принижуючи жінку як носія гріховного початку, а з іншого, – звеличуючи її як хранительку «домашньої Церкви». Відображення маскулінних гендерних стереотипів у філософській культурі середньовіччя свідчить про їх зв'язок із архетипом Мудрого Старця, Вчителя, Правителя та Воїна.

Ключові слова: *гендерні стереотипи, маскулінне, фемінінне, християнство, архетип.*

Особливості формування у філософській культурі Київської Русі гендерних стереотипів під впливом різних тлумачень біблійного розуміння статі та призначення чоловічого і жіночого в цьому світі найбільш показово представлені в тогочасній писемній літературі, яка виникла на основі двох джерел: усної словесності, традиційної для нашої давньої культури та «візантійсько-болгарського культурного експорту», що проник на наші землі разом із прийняттям християнства [9, с. 22]. В основному наша прадавня літературна спадщина не відрізняється жанровим розмаїттям, оскільки спрямована на обслуговування потреб християнської церкви грецького обряду, як то переклади окремих книг Біблії та їх тлумачення, проповіді, агіографічні писання (життя святих), полемічна література, апокрифи, книги для шкільного навчання, службова та світська література, яка часом включала в себе духовні твори, але призначені для світських потреб, крім того це були морально-повчальні твори, літописи, героїчні піснеспіви, які часом входили в літописи як складова частина, переклади творів із візантійської та західноєвропейської літератур. Зазвичай ця літе-

ратура створювалась протягом декількох століть, як, наприклад, літописи, і є анонімною. До списку філософських творів, які активно засвоювалися руською свідомістю після прийняття християнства і вплинули на формування світоуявлення народу в цілому, а також сприяли становленню нових моделей та символіки маскулінного і фемінного в культурі Київської Русі, слід віднести також «Шестиднев» Іоанна екзарха Болгарського, де компілятивно поєднувалися тексти Василя Великого, Северина Гавальського, Григорія Богослова, Григорія Ниського, Йоана Золотоуста, Йоанна Дамаскіна, Феодорита Кирського, а також погляди елліністичних філософів – Аристотеля, Парменіда, Діогена, Фалеса, Платона та ін. «Ізборники» 1073 та 1076 років та патерики «Абетково-Єрусалимський», «Скитський», «Синайський», «Єгипетський» також мали у своєму складі патристичні тексти. Відголоски патристичної думки зустрічаємо і в Києво-Печерському патерику. Завдяки перекладеній літературі та власним обробкам цих творів відбувається становлення образу чоловіка «духовного чину», аскета, мудреця, володіючого новою істинною життя «в Бозі».

Розглядаючи процес відображення гендерних стереотипів у філософській культурі Київської Русі слід, звернутися до зауваги вітчизняних науковців щодо того, що посередником, завдяки якому Давня Русь знайомилась із надбанням філософської думки, у тому числі античної доби, були патристичні тексти, які потрапляли на наші землі у складі чисельних рукописних збірок, починаючи з XI ст., і вже на початку XII ст. «... перетворилась на потужний чинник, що впливав на свідомість вищої освіченої верстви княжої доби, доносячи у східнослов'янську периферію теоретико-теологічну проблематику» [7, с. 47]. Слід зауважити, що патристична література у ставленні до жінки в основному дотримувалася думки, проголошеної Тертуліаном, який висував, що кожна жінка є такою ж спокусницею, а значить і грішницею, як праматір Єва, і заглядати свою вину перед людством вона зможе лише засвоївши свою вторинність і підлеглість чоловічій волі.

Чоловічі образи в нашій словесності переважають і дають змогу цілком яскраво уявити, якими були стереотипи чоловічого в тогочасній культурі. Яскравий образ героїчно-дружинної маскулінності знаходимо у «Слові про похід руських князів на половців літа 6611 (1103)», яке введено в «Повість врем'яних літ», а також у «Слові о Романі Великім»: «Він кинувся на поганих тих, начебто

лев, сердитий був, начебто рись, і губив він їх, неначе крокодил, і їхню землю проходив, неначе орел, був хоробрий він, начебто тур» [9, с. 25].

Першоджерелом відомостей про найважливіші історичні події давнини, людські долі та яскраві історичні особистості є «Літопис руський». Книга ця писалася триста років і є «велетенською історичною епопеєю» [4, с. 111]. Перша частина «Літопису» – це «Повість минулих літ», яка є головною пам'яткою XI-початку XII ст. «Се повести временаъних лет, откуда есь пошла Русская земля, кто в Киве нача первое княжити и откуда русская земля стала есть» створювалася в 1039–1118 рр. й увібрала в себе багато культурних пластів. В. Шевчук зазначає, що вияскравлюючись як епічна літературна проза, одночасно «Повість» є «... одним із перших філософських творів, бо в ньому подано немало розмислів про світ та життя, витриманих у християнській ідеології» [9, с. 27]. Серед багатьох подій і тем цього літописного зводу досить експліцитною в руслі дослідження архетипів маскулінності та їх трансформації в гендерні стереотипи представляється тема розповіді про смерть князя Олега, а також легенда про смерть князя Ігоря і про те, як жінка його Ольга помстилася винним у загибелі свого чоловіка. За характеристикою М. Костомарова, Олег носить на собі печатку народно – пісенного архетипного богатира, який наводить страх на інші племена. Що стосується розповіді про смерть князя, то тема пророцтва про загибель героя від тварини або предмета, який належить герою, знайома фольклору багатьох країн. По суті, легенда про Олега – це розповідь про владу над людиною пророкувань волхва – архетипу Мудрого Старця за юнгівською методологією. Ставлення літописця до рідної землі проникнуте теплим почуттям і може бути співвіднесене з повагою сина до матері-годувальниці. У літописі підкреслено деякі загальні риси, у яких уособлено ідеал героя-захисника, який відстоює честь і достоїнство «Руської землі», як честь і достоїнство своєї матері чи дружини, матері своїх дітей.

Для нашої середньовічної літератури характерна обмеженість у зображенні внутрішнього, душевного життя людини. Оповідачі надавали перевагу діям своїх героїв, їх подвигам, історичним подіям, усьому вагомому, історично важливому, але не душевному життю, про яке в них не було ні свідчень, ні свідків. А. С. Ліхачов відмічав, що в описах XI-XIII ст. замість живої лю-

дини виступає її емблема, геральдичний знак. Суспільний стан людини визначається за тими особливими добродетелями, які пов'язані з суспільним положенням. Зокрема до таких позитивних якостей князя належать хоробрість, воєнна відвага («крпок на рати»), страждання всім серцем за свою вітчизну, милість до сиріт і постійне спілкування з дружинниками як рівними достойниками і порадниками [5, с. 99].

Толерантність щодо жіноцтва зафіксовано в характеристиці полян, які «... обычай имуть кроток и тих, и стыденье к снохам своим и к сестрам, к матерям и родителям своим, к свекровем и к деверем велико стыденье имеху, брачный обычай имяху: не хожаше зять по невесту, но приводяху вечер, а завтра приношаху по ней, что владуче» [8, с. 21]. На противагу полянам, «... древляне живяху звериньским образом, живущее скотьски: убиваху друг друга, ядаху вся нечисто, и брака у них не бываше, но умыкиваху у воды девиця» [8, с. 21].

Із усієї правлячої когорти єдина жінка – Ольга. Судячи з літопису, коли вона була дружиною Ігоря, то ніяк себе не проявляла. Вона повністю закрита фігурою чоловіка, грізного володаря та безстрашного воїна. Її особиста історія починається після загибелі чоловіка. Як бачимо, у літописному трактуванні княгиня Ольга – мудра жінка, яка першою з княжого роду прийняла хрещення. Вона наділена красою, сильною волею, наполегливістю та дотепністю. При цьому є дуже небезпечною у своїй помсті. Ольга – надзвичайно розумна та жорстока. Усі чотири розповіді про її помсту, написані в живій формі художньої епічної оповіді, говорять про те, що Ольга – вірна дружина, яка змусила ворогів свого чоловіка заплатити дорогу ціну за розправу над ним, піклувальниця, впорядкувальниця землі руської, відважна войовниця. В образі Ольги втілено архетип Великої Матері, який у той же час утримує в собі найкращі риси архетипу Анімусу. З точки зору традиційних гендерних стереотипів Ольга – надзвичайно цікавий образ, у якому яскраво втілені крім традиційних материнських характеристик експліцитні риси «державного чоловіка», мудреця і «хороброго воїна». Після прийняття християнства вона стає і «стовпом християнської віри», і «духовною начальницею» Руської землі, предтечею її християнського оновлення. М. С. Грушевський, видатний історик і дослідник української культури, слушно відмічав: «... по тодішнім поняттям, Ольга сповнила свій святий

вдовиний обов'язок, і в пам'яті народній зосталася взірцем шановної жінки, що свято сповняє, що до неї належить: шанує пам'ять свого чоловіка, виховує дітей, пильнує їх спадщини, мудро править державою, об'їзжаючи її наводячи порядок, і не лакомиться вийти вдруге хоч би й за самого цісаря грецького [1, с. 41].

О. Дьомін відмічає, що давньоруські пам'ятки аж до XIV ст. дають уявлення про вишуканість володіння жінками мовою, про їх мовну хитромудрість. І взагалі жінки виділялись мудрістю, вигадливістю, вважались здібними відгадувати руни, як написані, так і таємничі усні вислови [2, с. 103]. Ще одним проявом інтригуючої мовної обдарованості жінок, причому як відмічається, незнатних, визнавалась надзвичайна жвавість, невпинність та багатогранність їх мовної діяльності, у той час, як чоловіки більше оперували предметами, ніж мовою й обходились без тонкої словесної гри і без непомітних натяків. Поряд із жінками-правительками, хитромудрими політиками, як зауважував Д. С. Ліхачов, давня руська література знала дивні по своїй людяності образи тихих та мудрих жінок [5, с. 28]. Їх образи пронизані ідеєю богородичного початку і подібно до Богородиці, яка захищає, акцентування материнського першопочатку витворювало особливий світ української культури, пронизаний жіночим лагідним і ніжним, містично-вітальним духом, що реально панував у житті спільноти. І все ж жінки витісняються на маргінес соціального буття у приватну сферу.

Дослідники слушно зазначають, що жінка постає перед нами у своїй основній якості охоронниці «домашньої Церкви», будучи в цій іпостасі як помічниця чоловіка, яка забезпечує йому можливість діяти та перетворювати світ, реалізуючи своє творче ставлення до Бога переважно у сфері сім'ї, оскільки освячене авраамітичною традицією покликання жінки бути дружиною та матір'ю зумовило її другорядні ролі в суспільній та церковно-обрядовій сфері. «Українська жінка, – пише Т. Талько, – реалізуючи свою містико-релігійну харизматичність в якості творця сакрального домашнього простору, хранительки «домашньої Церкви», доповнює символіку концепту «Дім» як втіленого святого доквілля буття людини, де чоловіче означене як «своя правда, сила і воля», особливим жіночим виміром, що усутнюється у таких сімейних цінностях, як сердечне єднання, материнська ласка, родинне тепло та затишок, врешті, родинна захищеність. Поєднуючись з ідеєю храму як втілення благословення вищих сил, небесного заступни-

цтва, домашній простір перетворювався жінкою на місце, де зустрічається небесне та земне. «Домашня Церква» засновувалася на ідеології софійного, освяченого особливою жіночою мудрістю буття» [6, с. 154-155]. Розглядаючи спосіб, у який жінка створювала і до сьогодні подекуди намагається створювати символіку дому-храму, слід врахувати зауваження С. Б. Кримського, який писав, що Дім, людська оселя завдяки жіночим зусиллям перетворювався на місце приєднання родини до Благодаті життя та любові, ставав антропоцентричним простором, у якому превалювали моральні уявлення [3, с. 292–293].

Отже, у філософській думці Київської Русі відобразилися гендерні стереотипи, засновані на біблійному розумінні статевих відносин. Зростання значимості функціональних ролей жінки у приватній сфері призвело до того, що філософія перенесла проблему жінки у сферу моральних вимірів, з одного боку, принижуючи жінку як носія гріховного початку, що виростає з її непогамовної чуттєвості, а з іншого, – звеличуючи її як хранительку «домашньої Церкви» завдяки приписуваному їй природі богородичного початку. Відображення маскулінних гендерних стереотипів у філософській культурі середньовіччя свідчить про їх зв'язок із архетипом Мудрого Старця, Вчителя, Правителя та Воїна.

Література:

1. Грушевський М. Історія України / М. Грушевський. – К. : «Либідь», 1992. – 226 с.
2. Демин А. С. О художественности древнерусской литературы. Очерки древнерусского мироведения. Языки русской литературы / А. С. Демин. – К., 1998. – 847 с.
3. Кримський С. Б. Культурна універсальність українського бароко / С. Б. Кримський // Вісник НАНУ – К., 2000. – № 10 – С. 47–56.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI. – 591 с.
5. Лихачев Д. С. Исследование по древнерусской литературе / Д. С. Лихачев. – Ленинград : «Наука», 1986. – 405 с.
6. Талько Т. М. Деякі аспекти містико-релігійної обдарованості українського жіноцтва в культурно-історичній ретроспективі / Т. М. Талько // Українознавчий альманах. – Вип. 6. – К. : Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 152–157.
7. Целік Т. В. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі / Т. В. Целік. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 312 с.

8. Шашкин А. Се Повести времанных лет / Александр Шашкин. – Москва: «Современник», 1989. – 251 с.

9. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть : У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / В. О. Шевчук. – К. : Либідь, 2004. – 400 с.

Kuptsova Tetiana

FORMATION OF THE MAIN GENDER MODELS IN THE EPOCH OF THE MIDDLE AGES

The formation of gender stereotypes in the epoch of the Middle Ages is considered in the article. It should be underlined that the Bible determined not only main sex displays, but also normative principles of the sex relationships, that lay the foundation for gender stereotypes of the Christian cultural worlds. Male characters represented in the Bible prevail over female ones in our ancient literature, interpretations of the Bible, sermons, polemical literature, apocryphal, chroniclers, heroic psalms, books for schoolchildren. Ancient literature did not pay much attention to the feelings of a person and his her inner world but heroic deeds, courageous actions were given preference to emotional state.

In spite of the fact that women's characters are permeated with the idea of the Virgin's beginning, they were still placed on the marginal level of the social life, to the private sphere. A woman protected «home Church» being a helper of a man, she had to provide him an ability to act and change the world. Thanks to her efforts a home was a place where a family joined the Grace of life and love. So first of all a woman was respected as a Mother, Berehinia of a family, a faithful wife, a person with high morals, aesthetically attractive and honest. At the same time she was blamed in bearing a sinful beginning, that was a result of her indefatigable sensuality.

Masculinity gender stereotypes represented in philosophic culture of the Middle Ages show they are connected with the archetypes of Fighting Man, Man of Wisdom, Teacher.

Key words: *masculinity, femininity, Christianity, gender stereotypes, archetype.*